ART EXEMPLIFICAT PER MODELS DE TRANSICIÓ: ARQUITECTURA BARROCA A L'ARXIDIÒCESI TARRAGONINA A INICIS DEL SEGLE XIX?

Anna Isabel Serra Masdeu
Universitat Rovira i Virgili. Tarragona
annaisabel.serra@urv.cat

Resum

El present article reflexiona sobre les condicions, pautes formatives i pràctica que els mestres de cases van haver d'assimilar, allunyant-se del seu esperit gremial, a les primeres dècades del segle XIX. La idea de transició s'aplica a un escenari, especialment el del Camp de Tarragona a l'entrada d'un nou segle, que va haver de deixar de banda, obligatòriament, les seves arrels barroques, quasi va haver de negar-les i va haver de construir seguint unes línies de projecció més europees. L'article espigola què quedava compositivament de l'art barroc, entès ja com un anacronisme a l'entrada del segle XIX.

Paraules clau

Tarragon; academicisme; art gremial; transició artística.

Abstract

The present article reflects on the conditions, training and practices that builders had to assimilate during the first decades of the 19th century and which distanced them from the spirit of their profession. The idea of transition is applied to a scene, in particular in the Camp de Tarragona region, that was forced to abandon, perhaps even refute, its Baroque roots and that had to construct buildings that were in keeping with new more European aesthetics. The article highlights what remained of Baroque aesthetics, which had come to be seen as an anachronism at the start of the 19th century.

Key words

Tarragona; academicism; artisan art; artistic transition.

Reig Tapia, Alberto y Sànchez Cervelló, Josep (coords.), *Transiciones en el mundo contemporáneo*, URV/UNAM, Tarragona/Ciudad de México, 2016, p. 633–642.
ISBN: 978-84-8424-397-7. DOI: 10.17345/9788484243977

Introducció

Oblidar més d'un segle i mig d'art barroc a les nostres terres, a cop d'imposició acadèmica, usant normatives contra els gremis, no era ni podia ser un fet transitori, ni especialment ràpid, ni tampoc assumit. Entrar al cor de les darreres hores del treball i pensament barrocs era desencisador i veritablement provocador, perquè suposava un comiat d'una pràctica a la qual es negava la continuïtat del llegat estètic que havia evolucionat al llarg dels segles XVII i XVIII. Com és sabut, el canvi vers l'apartament dels creadors locals mai va ser una transició ni programada ni pactada, sinó radical, a partir de les reials ordres divulgades per la Real Academia de San Fernando de Madrid. Les conseqüències de les decisions centralitzades encaminaven un traspàs artístic vers altres horitzons que per als creadors podien ser desconeguts.

La teoria: formació en transició. L'impuls de la continuïtat

La vida dels gremis de la ciutat a finals de segle no havia variat radicalment. Per exemple, el 20 de gener del 1794, el gremi de fusters examinava quatre dels seus aprenents que passarien sense cap mena de problema a mestres. Aquella mateixa tarda els integrants del gremi (hi assistiren gairebé tots) examinaren els joves candidats: Anastasi Boixó va realitzar un «escaire de branca», Antoni Alsina féu un bastiment quadrat, Miquel Pallejà efectuà un nivell i Marià Grau, una «saltarella». Tot seguit juraren les ordinacions del seu gremi i prometeren que obeirien la ciutat.[1] Aquesta inèrcia demostra que, a finals de segle, la pràctica artística no havia variat en cap aspecte. Malgrat tantes imposicions, per al gremi de fusters de Sant Josep (que havia formalitzat les seves ordinacions el 1773), no hi havia cap traspàs de continguts teòrics i pràctics substancial.

A Reus, tal com afirma Ezequiel Gort, el 1800 hi havia 19 gremis. Pocs anys abans la vida activa dels agremiats en aquella ciutat era molt alta, però ensopegaria amb la crisi derivada de la Guerra Gran (1793–1795), que va generar un alt nivell d'atur entre els mestres de cases reusencs.[2] La idea de la construcció del famós canal (entre Reus i Salou) havia de donar feina

1 AHT. MN 290, fol. 152r-v.

2 Segons J. Andreu el 1797 hi havia 85 mestres de cases a Reus, mentre que el 1802 la xifra ja havia davallat a 65. (Andreu, 1985, p. 59.)

a molts mestres sense treball, problema que rondava la ciutat feia anys.[3] El 1798 es va editar una llei que ja no feia necessaris ni l'aprenentatge ni l'oficialia, encara que el 1807 va tornar a ser vigent i novament suspesa. El 1813 les Corts de Cadis promulgaven un decret a favor del lliure exercici de les activitats més artesanals; el 1815 tornaria a estar en vigor, però ja s'havien depurat algunes pràctiques com els anys fixos d'aprenentatge. A la ciutat, el 1820 s'havien de trametre les ordenances dels gremis acompanyats d'un comentari de la seva necessitat.[4] El 1836 s'abolien de manera definitiva els antics gremis encara que la corporació de mestres de cases intentaria refer-se fins a dissoldre's definitivament el 1850.[5]

A la ciutat comtal es va crear, el 1817, la Junta de Comerç, que podia formar arquitectes i es mantindria activa fins al 1849. Malgrat que els professors eren acadèmics no va rebre el títol d'oficial.[6] Aquesta tessitura de contínues contradiccions mostra molt bé quin era el marc que emparava el món de l'arquitectura. Per una banda, els decrets feien cas a les sentències generades per l'Academia de San Fernando, però hi havia un grup de mestres, potser els mancats de menys recursos, que volien continuar amb el treball d'ajut mutu. Malgrat el paraigua protector corporatiu, diu E. Gort que, des de finals del segle XVIII, a Reus alguns mestres actuaven per lliure (despresos del gremi), igual que a Barcelona, a causa de les dificultats de trobar feina.[7]

Encara a Barcelona, l'any 1830, la Reial ordre de 7 de desembre de 1828 demanava facilitar l'habilitació i l'examen dels professors agremiats de les províncies i la seva incorporació a al Real Academia de San Fernando. Per aquell dictamen quedava dissolt com a cos facultatiu el gremi de mestres de cases (*albañiles*) i picapedrers de la ciutat de Barcelona. Segons els seus membres, la seva corporació era una de les més antigues d'Espanya, autoritzada per Pere III d'Aragó, amb lleis pròpies validades per diversos monarques, i ajudava el servei d'enginyers, que havia aixecat edificis públics a la ciutat. Llavors, al gremi hi havia homes de quaranta, seixanta,

3 GORT, 1985, p. 105.

4 Alguns mestres d'obres de Tarragona van anar a Madrid a superar els exàmens corresponents per gaudir dels privilegis que els podia aportar aquest títol, també revisat per l'Academia de San Fernando. (SANTAMARÍA, 2000, p. 349–359.)

5 GORT, 1985, p. 108–110.

6 GORT, 1985, p. 111.

7 GORT, 1985, p. 110.

setanta i vuitanta anys que demanaven que se'ls poguessin restablir les ordinacions sota el patrocini de la Vera Creu de Nostra Senyora de Jesucrist. Tot i formar 19 clàusules per al seu govern i enviar-les per usar-les de nou a la Real Academia de San Fernando de Madrid, els van respondre seguint els estatuts de l'academia madrilenya. Se'ls va recordar el que ja se sabia des del 1754, la necessitat d'anul·lar escoles ni d'exercir el treball d'arquitectes amb les penes que s'havien dictat, consultables als estatuts de la institució centralista.[8] Evidentment, recordaven la reiteració de les prohibicions, com la de 2 d'octubre de 1814 en la qual es manifestava que els gremis no podien examinar ni titular com a arquitectes cap individu, encara que podien lliurar cartes d'oficis mecànics.[9] La Reial ordre de 23 d'agost de 1816 demanava que els «aparelladors» s'examinessin a València, Saragossa i Valladolid per esdevenir «*maestros de obras*».

El gremi de Barcelona indica que havia mantingut una especial repugnància vers les normatives acadèmiques fins que la Reial cèdula de 21 d'abril de 1828 va fer que anessin a examinar-se a Madrid molts candidats de la ciutat comtal, tal com ho va fer el mestre d'obres major de la ciutat. Els madrilenys acusaven els metres barcelonins de no voler passar els exàmens de prova i de mantenir els seus antics privilegis, cosa que els feia aferrar a les seves normatives.[10]

Els mestres de cases barcelonins van demostrar que creien en el seu ofici i en la seva continuïtat; van demanar a l'Academia fer els exàmens a la mateixa ciutat, desplaçant-hi acadèmics.[11] Efectivament l'Academia va pensar a incorporar-hi Antoni Celles (1775–1835), Pere Serra Bosch (1762/65–1832/33)[12] i Francisco Vallès Cuchi (?–1825).[13] Des de Madrid es va decidir de formar una junta delegada de l'Academia encapçalada per acadèmics de mèrit i pels arquitectes aprovats que residien a la ciutat.[14] Malgrat aquesta iniciativa, la ciutat comtal no va rebre, com ells volien,

8 Els estatuts indicaven que cap mestre podria dirigir o taxar obres i, de fer-ho, serien penalitzat. (Estatutos, 1767, p. 89.)

9 AHN. Consejos, 22.355. s/f.

10 Si bé aquesta decisió acadèmica és del 3 de setembre del 1831, el 28 d'agost del 1816 ja es refermava la posició de poder reial, indicant que feia 49 anys que l'Academia es queixava d'aquests temes.

11 Es verificava a la Reial ordre publicada a la *Gaceta de Madrid* l'11 d'abril del 1829.

12 Montaner, 1998, p. 258.

13 Montaner, 1998, p. 258.

14 AHN, 23.355, fol. 34-36. Carta del 15 maig del 1829.

aquesta determinació que pretenia ajudar els que no es podien desplaçar a Madrid per motius diversos; necessitat, ganes, desitjos i manaments no anaven en la mateixa direcció. Martín Fernández de Navarrete es queixava el 4 d'octubre del 1831 que l'Academia havia fet molt per Barcelona:

> […] aún ha hecho más la Academia de San Fernando en favor de los profesores de arquitectura en Barcelona pues que en 9 de abril de 1829 propuso a S.M. que seria del mayor interés se estimulase a la Junta de comercio, y al Ayuntamiento de aquella ciudad al establecimiento de una academia de nobles artes testada completamente al modo de la de Valencia y, en efecto, la misma Real Junta de comercio manifestó a la Academia en 22 de diciembre de aquel año que iba a ocuparse de este negocio para remitir a su probacion los estatutos que se formasen pero hasta ahora no ho ha verificado.

La transició era més que mai un rebuig creatiu[15]

Mentre a Barcelona es prenia un ferm compromís amb el saber local, a Tarragona, i en concret l'arquebisbat, feia temps que s'havia acceptat el trencament amb la tradició. L'arquebisbe Armanyà havia ideat divulgar una revista entre els rectors vinculada a «*agricultura y artes*» que aportaria novetats per enfortir els coneixements dels pobles de l'arxidiòcesi. A Tarragona no s'han de deixar de banda els plànols que els enginyers militars elaboraven per al port de Tarragona des de finals del segle xviii, que eren portadors d'una estètica molt depurada, altament funcional. La continuïtat d'aquell pensament descansava en la formació que els joves tarragonins rebrien a l'Acadèmia de Nàutica i Dibuix, creada a Tarragona el 1803.

En traspassar el segle foren molt pocs els aprenents que acudiren a les aules de la Real Academia madrilenya; segons E. Pardo, Ramon Belart de Montblanc, el 1805; el reusenc Juan Calixto Bofarull, el 1806, i el jove vallenc de 13 anys Pablo Malats, el mateix any.[16] No tothom podia desplaçar-se a Madrid; els joves tarragonins tenien una bona opció formativa si s'apuntaven a l'Acadèmia de Dibuix i Nàutica de la capital, encara que es va especialitzar força en el treball de la geometria i les matemàtiques.

---

15 L'expedient de l'AHN s'acompanya dels llibres dels estatuts corresponents a la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando i la de San Carlos de Valencia per justificar les decisions preses pels acadèmics. Era una manera d'imposar una determinada raó. És molt significatiu que ja ben entrat el segle XIX els directius de l'Academia de San Fernando continuïn usant com a testimonis inviolables els Estatuts de la institució del 1767.

16 PARDO, 1967, p. 100. El llistat efectuat per aquest autor no inclou els anys 1794–1799.

La pràctica: arquitectura religiosa de síntesi

Durant els darrers anys del segle XVIII i el primer decenni del segle XIX, hi va haver una tendència a obeir el que proposava l'Academia, a través de les valoracions dels seus informes en referència a les fàbriques religioses a mig construir o a les que es formaren de nova planta, que llavors eren ben poques. Encara que els administradors de les esglésies que es construïen o es volien aixecar en aquells moments no sempre acceptaven totalment el que proposaven les comissions d'acadèmics; els professionals de l'arquitectura treballaven com sempre havien après i l'estètica començava a sintetitzar radicalment l'ornamentació usada. Hi havia un tant, per cert, de llibertat creativa sobre el que s'obligava a seguir. Algunes fàbriques com la de Santa Maria de Capafonts, començades a finals del segle anterior restaven per enllestir. La data de la clau de la seva portalada indica el 1793 i, segons exposa la documentació, el 1805 li devia faltar bastant per acabar. Durant la visita de l'arquebisbe Mon y Velarde es va usar l'església vella i no pas la nova.[17] A l'interior d'aquesta església hi ha un nou tarannà que juxtaposa elements decoratius usats a les esglésies d'aquell moment i una planta que camina cap a una simplicitat més explícita que en altres edificis tardobarrocs. Moria una època i en naixia una de nova, i està clar que no podia manifestar-se de manera radical.

De l'església parroquial de Sant Miquel de Mont-roig del Camp, se'n va posar la primera pedra el 1801 i és un edifici que avui en dia encara mostra la seva façana per enllestir. De grans dimensions, mostra un element poc habitual als temples d'aquell moment, la girola. De tres naus i capelles laterals, la seva façana es mostra com un simple mur de tancament, tot i que té una planta, elaborada per mestres de cases tarragonins, amb unes pretensions que, per l'època, eren desmesurades i quasi «catedralejaven».

Els següents exemples mostren aquesta alternança de conceptes estètics. El 1805 es contractava l'església de Masmolets, un petit agregat de Valls. Les capitulacions no havien canviat substancialment de les escrites a finals del segle xviii. Les esglésies pactades en aquells primers anys del segle admetien, també, un gir contundent cap a l'academicisme, com fou el cas de l'església de Santa Llúcia de Bellmunt del Priorat, construïda entre el 1806 i el 1818.

Malgrat aquest camí artístic dirigit i traçat de manera clara, alguns edificis religiosos, com l'església parroquial de Santa Perpètua de Gaià, no

17 Serra, 2010, p. 98.

havien canviat el seu repertori plàstic. El monument manté la data del 1806 a la clau d'entrada de la porta principal. D'una sola nau amb capelles laterals, no havia canviat el programa de representació arquitectònica, que es manté com els edificis de meitat del segle passat. Val a dir que l'església, des de fa molts anys sense ús, ha patit un oblit absolut de les institucions, que han permès que el temps hagi fet caure un edifici força interessant tant per la qualitat de la seva fàbrica com per la seva especial situació. Fins no fa gaires anys es podia veure la decoració a les petxines que suportaven el creuer, que era d'una textura pròpia dels darrers anys del barroc. Avui ja no en resta gairebé res. Guarnir la façana no importava, ja que es tractava d'un mur sense ornamentació; però l'interior sí que importava des del punt de vista d'ús litúrgic i social.

Estat actual de l'església parroquial de Santa Perpètua de Gaià.

Cal puntualitzar que els edificis religiosos bastits aquests primers anys a l'arxidiòcesi tarragonina eren, principalment, de pobles de pocs habitants que, al moment de màxima creació d'aquests edificis, no s'havien arriscat a fer-los nous. Aquest fet ocorria a punts com ara Lloà, que va construir una església de manera totalment tradicional. Els veïns de Lloà afirmaven que havien tingut una església semblant a una casa d'animals, pel mal estat que presentava; malgrat això es van imposar un quinzè i van aconseguir alçar el temple i el campanar. En tornar a imposar-se una nova contribució per quatre anys més, nou dels veïns es van queixar. El batlle, el

1816, recorria a la justícia per tal que aquests veïns tornessin a sufragar les despeses.[18] L'església de Vallclara es va beneir el setembre del 1814.

Els anys daurats de mimesi vignolesca havien convergit en les darreres fàbriques construïdes amb façanes en les quals prioritzava la funció de tancament, no pas l'atenció ornamental i estètica. A l'agregat de Glorieta, l'església data del 1812 i la façana ja ha perdut qualsevol vincle amb la plàstica barroca. Quedaven encara per enllestir algunes esglésies començades els últims anys del segle passat, com la de Vilallonga. En aquest punt del Tarragonès, el 1816 se signava el darrer contracte per acabar el campanar que, pel que sembla, es va enllestir amb la pedra de l'antiga església vella.[19]

Cap als anys trenta del segle XIX ja s'havia consolidat l'ús del classicisme, patent a l'església de Sant Joan de Tarragona (1836), que aprofitava parts de les antigues restes dels caputxins. Les catedrals feia temps que havien assimilat les noves tendències gairebé en silenci, com és el cas de la capella del Santíssim Sagrament de la catedral de Tortosa (1829–1844).

Conclusions

En el pas de l'ús del darrer barroc a l'assentament ple de les tendències academicistes i la incorporació de modes del classicisme francès hi ha una llarga i dilatada transició revestida, durant els primers anys del segle XIX de contradicció conceptual i les dues modes llavors contraposades.

En llocs de menys població es mantenia viu un cert esperit artístic més tradicional, com ho prova l'aïllament de l'església parroquial de Santa Perpètua de Gaià; mentre que, a les ciutats, ja no quallava la presència de qualsevol element que recordés l'estètica purament barroca, com va ocórrer a l'església de Sant Joan de Tarragona.

Amb l'arribada de la guerra del Francès hi ha una visió més poderosa, més sintètica i que obvia el llegat estètic del segle anterior. De manera sigillosa, la visió classicista es va apoderar del sentiment i treball dels mestres de cases, encara que ells volien recuperar el seu passat i la tendència secular gremial. Les diverses escoles de formació a les quals podien acudir els joves mestres d'obres van modificar totalment l'imaginari que havien desenvolupat els seus pares i, fins i tot, el projectaven de la manera més oposada a la que havien après.

18 AHN. Leg. 37.438, núm. 17.

19 Serra, 1998.

La construcció religiosa dels creadors tarragonins delata un lent viratge cap a la reducció de les formes i volumetries barroques. Aquesta acceptació de les noves formes seria pausada i es pot trobar en obres dels primers anys del segle xix, com ara l'església parroquial de Santa Perpètua de Gaià. Hi ha un punt dràstic d'inflexió: l'arribada de la guerra del Francès, que va tallar les expectatives econòmiques i de gust creatiu. La realitat social i la situació viscuda després d'aquells fets suposarien un fort cop a l'ànima dels creadors i del gust dels comitents. Malgrat aquest punt i a part en el treball dels mestres de cases, hi ha quelcom que volia perdurar en el funcionament de la societat tarragonina: la normativa del gremi de mestres de cases no volia perdre's ni caducar, tal com les autoritats forasteres demanaven. El paper dels enginyers militars va ser clau a la zona del Camp de Tarragona per empènyer el nou gust de síntesi creativa adaptat al seu tarannà sintètic.

La creació de l'Escola de Dibuix i Nàutica a la capital a principis de segle també va ser clau per introduir una nova visió de l'art que encetava un segle que ja no usava els codis estètics del segle XVIII.

Bibliografia

Andreu, Jordi. «La decadència dels gremis reusencs a la fi de l'Antic Règim», a *Penell. Revista d'Història*, núm. 2, Reus, 1985.

Estatutos de la Real Academia de San Fernando. Gabriel Ramírez. Impresor de la Real Academia. Madrid, 1757.

Fuguet, Joan. «Sant Pere de Belltall», a *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*. Cossetània Edicions i Consell Comarcal de la Conca de Barberà, Valls, 2008.

Gort Juanpere, Ezequiel. *L'antic gremi de mestres de cases de Reus*. Gremi de la Construcció del Baix Camp, Reus, 1985.

Montaner Martorell, Josep Maria. *La modernització de l'utillatge mental de l'arquitectura a Catalunya*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1990.

Pardo Canalis, Enrique. *Los registros de matrícula de San Fernando de 1752 a 1815*. CSIC, Madrid, 1967.

Santamaría Almolda, Rosario. «Los maestros de obras aprobados por la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando (1816–1858). Una profesión en contínuo conflicto con los arquitectos», a *Espacio, Tiempo, Forma*. Historia del Arte, serie VII, t. 13, Madrid, 2000.

Serra Masdeu, Anna Isabel. *L'església parroquial de Sant Martí de Vilallonga del Camp*. Cossetània Edicions, Valls, 1998.

—. *Josep Prat i la irrupció de l'Academicisme en l'arquitectura tardobarroca a Tarragona*. Diputació de Tarragona, Tarragona, 2010.